

УДК 94(4/9)

**СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ
В ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД
(1920–1939 РР.)**

**POSITION OF UKRAINIAN EMIGRATION
IN POLAND BETWEEN WARS (1920–1939)**

Таравська Я. В.,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії, археології і філософії, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького (Мелітополь, Україна), e-mail: taravskaaa@gmail.com

Taravskaya Y. V.,

Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of History, Archeology and Philosophy, Melitopol State Pedagogical University named after B. Khmelnytsky (Melitopol, Ukraine), e-mail: taravskaaa@gmail.com

Дослідження становища української еміграції у Польщі у міжвоєнний період та висвітлення особливостей українсько-польських стосунків із періодичним втручанням більшовицької влади СРСР становить мету запропонованої роботи.

Використані в процесі розкриття даної теми загальнонаукові (аналізу, синтезу та метод системного підходу) та спеціальні історичні методи (історико-генетичний, історико-порівняльний та історико-системний) дозволили визначити базові проблеми з якими зіткнулися українці на чужині та висвітлити шляхи і засоби їх подолання.

Результати дослідження дозволяють зробити висновок, що скрутне становище української еміграції у Польщі у міжвоєнний період було обумовлене постійним втручанням в українсько-польські відносини влади СРСР та безперервними змаганнями між Польщею та більшовицьким урядом за можливість впливу на українських емігрантів.

Ключові слова: українська еміграція, Польща, УНР, СРСР, Центральне Бюро Біженців, Український Центральний Комітет, Ризький мирний договір, Генеральне Консульство СРСР.

The main purpose of this work is study of the situation of Ukrainian emigration in Poland in the interwar period and the coverage of the peculiarities of Ukrainian-Polish relations with the periodic interference of the Bolshevik authorities of the USSR is the goal of the proposed work.

The methods of general science (analysis, synthesis and systematic approach) used during the process of disclosure and special historical methods (historical-genetic, historical-comparative and historical-system) allowed to identify the basic problems faced by Ukrainians in a foreign country and to highlight the ways and means of overcoming them.

The results of the study suggest that the difficult situation of Ukrainian emigration in Poland during the interwar period was due to the constant interference in the Ukrainian-Polish relations of the Government of the USSR and the continuous struggle between Poland and the Bolshevik government for the possibility of influencing Ukrainian emigrants.

Keywords: Ukrainian emigration, Poland, Ukrainian People's Republic, Central Refugee Bureau, Ukrainian Central Committee, Riga peace treaty, General Consulate of the USSR.

Тривалий збройний конфлікт Армії УНР з більшовицькими військами призвів до того, що за межами України, за різними офіційними даними, опинилось близько 40 тис. українців [1, с. 129]. Найчисельнішим еміграційним центром для українців стає Польща, в якій наших пращурів згуртувала спільна ідея та мета, спрямована на відбудову незалежної української держави.

Конструктивне вирішення проблемних питань щодо становлення та розбудови незалежної української держави потребує, в першу чергу, якісного та своєчасно організованого процесу формування національної свідомості та поширення патріотичних настроїв серед населення. Взірцевий

приклад політики УНР в цьому напрямку дає всі підстави до необхідності здійснення критичного аналізу подій міжвоєнного періоду, зокрема, часу перебування українців на території Польщі. Власне, це і обумовлює актуальність нашого дослідження.

Головним джерелом для вивчення історії української еміграції міжвоєнного періоду були праці, написані самими емігрантами, серед яких найбільше наукове досягнення отримала монографія С. Наріжного, видана у Празі (1942 р.) [4]. Українська історіографія радянської доби підпадала під чисельні ідеологічні заборони, а особливо недосяжним для вивчення було питання науково-освітньої діяльності української еміграції.

В сучасній історіографії історію військової еміграції висвітлено в монографії О. Колянчука, де автор розкриває процес формування еміграції, історію таборів інтернування та специфіку їхньої атмосфери тощо [2]. Висвітленню науково-освітньої діяльності української еміграції у міжвоєнній Польщі присвятив своє дисертаційне дослідження сучасний український дослідник А. В. Портнов [10], який вдало відтворив перебіг організаційного оформлення української еміграції та розвиток її взаємин з політичними і науковими елітами Західної України. Становище інтернованих українців в Польських таборах докладно описується в працях І. Срібняка [12], М. Павленка [8], М. Стопчача [11] та ін.

На нинішньому етапі спостерігаємо досить високий ступінь вивчення і розкриття окремих аспектів теми вітчизняними та зарубіжними істориками. Однак низка питань й досі залишаються незагаленими, малодослідженими або й зовсім не вивченими. Одним з таких питань є характеристика загального становища українських емігрантів у Польщі міжвоєнного періоду.

Метою роботи є дослідження становища української еміграції у Польщі у міжвоєнний період та виявлення найбільш проблемних питань в українсько-польсько-радянських відносинах.

Опинившись на чужині, українці не були позбавлені уваги громадськості. Ними опікувався ряд спеціалізованих організацій, таких як «Українське товариство Червоного Хреста», «Горожанський комітет у Львові», «Британський комітет допомоги біженцям» та багато ін. Особливу увагу привертає до себе «Центральне Бюро Біженців», яке опікувалось цивільними біженцями, становище яких було вкрай важким [6, с. 118]. До провідних завдань Бюро можна віднести організацію матеріальної допомоги, вирішення питань із працевлаштуванням українських емігрантів, надання юридичної допомоги тощо [7, с. 91].

Згодом воно було реорганізовано в «Українське товариство допомоги емігрантам і їх родинам в Польщі» з головним центром у Варшаві [3, с. 95]. Провідну мету своєї діяльності товариство визначило наступним чином: «надання моральної, матеріальної і санітарної допомоги, також надання правових порад вигнанцям з України і їх родинам» [13, арк. 3]. Наприкінці 1921 р. дана організація утворила свої філії у Львові та Каліші.

Допомогу інтернованій Українській Армії надавала Військова Ліквідаційна комісія генерал–поручика Зелінського, яка знаходилась у м. Варшава та, організована в грудні 1920 р. зусиллями Військової Місії УНР, Українська Військова ліквідаційна Комісія. У створених таборах інтернованих вояків армії УНР з ініціативи керівництва було започатковано активне проведення культурно–освітньої роботи, яка трохі відволікала таборян від важких, а часом нестерпних умов життя.

Взагалі, якщо казати про адаптаційні умови українців на чужині, то часто вони ускладнювали комплексом внутрішньополітичних заходів країни, спрямованих на створення певних умов для українських емігрантів. В більшості європейських країн українцям на законодавчому рівні не дозволялось обіймати ряд службових посад.

В цей час уряд УНР намагається стежити та контролювати стан українських громадян, які опинились за межами своєї країни, в тому числі і у Польщі. Так, наприклад, в кожній європейській країні, де перебували українські емігранти, були створені спеціальні посольства і консульства, які надсилали регулярні звіти до міністерства закордонних справ УНР. Крім того, Уряд УНР докладав максимум зусиль для допомоги із працевлаштуванням українців в еміграції, про що свідчать чисельні епістолярії українців до Голови Ради Міністрів УНР.

В цілому, факт перебування українців у Польщі в цей період, сприймався урядом УНР як вимушене і короткочасне явище. Про це свідчить звернення політичного лідера УНР С. Петлюри до Міністра закордонних справ І. Ніковського від 22.09.21 р. з проханням залучення українських закордонних представництв до проведення реєстрації українських біженців, проживаючих у різних державах. Урядом планувалось розширення напрямків своєї діяльності і відповідно активне залучення компетентних працівників з–поміж українських еміграційних сил, після їх повернення в Україну.

З огляду на скрутне фінансове становище уряду УНР Міністерство фінансів висуває ініціативу щодо запровадження національного податку для українців (в розмірі 6% заробітної плати), перебуваючих в еміграції. Це нововведення мало вступити в силу з 1 травня 1922 р. і розповсюджувало свою дію на всіх українських громадян від 21 років, проживаючих на чужій території. Однак за рішенням Комісії Міністерства внутрішніх справ проект було забраковано з наступних причин:

- Скрутного фінансового становища переважної більшості українських емігрантів;
- Негативного ставлення українців до Державного Центру УНР;
- Нездатності та небажання українців на чужині до сприйняття будь–яких організаційних впливів з боку уряду УНР.

Не зважаючи на критичне ставлення до висунутої пропозиції, Український Центральний

Комітет звернувся до українців з офіційною відозвою «До всієї української еміграції, перебуваючої у Польщі», в якій закликав народ до єднання на користь спільної справи в недалекому майбутньому, справи національного значення – створення вільної й незалежної України.

Відносно нестабільністю характеризувалось правове становище української політичної еміграції у Польщі, яке регулювалось розпорядженням місцевого Міністерства внутрішніх справ від 8.06.21 р., згідно якого українці отримували червону (переважно привілейовані групи емігрантів) або білу (інша частина українців та військові, звільненні з таборів інтернування) карту перебування, в залежності від часу їх прибуття на територію Польщі. При цьому слід зазначити, що емігранти з білими картами зобов'язувались залишити країну до 1.03.23 р. Згодом цей термін був пролонгований, а пізніше, завдяки клопотанням Українського Центрального Комітету, й зовсім анульований, що припинило виїзд українських емігрантів за межі Польщі.

Гостро для українців стояла візова проблема, яка обмежувала їхні права вільного пересування по території Польщі. У зв'язку з цим, міністр закордонних справ УНР А. Ніковський неодноразово звертався до представника Дипломатичної Місії УНР у Варшаві із проханням врегулювати відповідні положення та державні постанови, щодо полегшення процедури в'їзду–виїзду українських громадян з польської території. Більш того, ним були надані ряд пропозицій по цій справі [14, арк. 87].

Негативні наслідки, що вплинули на значне погіршення умов перебування політичної еміграції з України, мав Ризький мирний договір, укладений 18 березня 1921 р. між Польщею та радянською Росією. Цей документ обмежував право проживання на етнічних українських землях (Волинь, Полісся, Східна Галичина) для тих українців, які приїхали до Польщі пізніше жовтня 1920 року. Як бачимо, польський уряд намагався організувати примусове виселення українських емігрантів з найбільш заселених ними територій, що неминуче призвело б до стрімкого збільшення голодуючих в емігрантських колах. За таких обставин представники Комітету допомоги біженцям звертаються до міністра внутрішніх справ Речі Посполитої Польської із проханням ліквідувати чинність цієї постанови та негайно припинити висилку [14, арк. 32].

До того ж, згідно умов вищезазначеного договору, децю змінювався формат діяльності уряду УНР, який віднині мав завуалювати своє функціонування під добровілля організації без права проведення політичної, розвідувальної та диверсійної роботи. За таких умов частина військових вимушено повернулась на рідну землю, тоді як більша частина емігрантів залишилась в Польщі. У світлі цих подій нових повноважень набувають громадські організації, зокрема Український Центральний Комітет.

Аналізуючи загальний стан української еміграції на території Польщі слід враховувати безпосередній вплив політичних відносин урядів УНР, СРСР і Польщі, а також європейську загальнополітичну ситуацію. Деструктивною в цьому плані була діяльність більшовицького уряду СРСР, який прагнув якомога швидшого розриву дипломатичних стосунків Польщі з урядом УНР. На шляху досягнення цієї мети радянська влада розгортає акцію з ліквідації таборів інтернованих вояків, зацентрувавши головну увагу на моральній дестабілізації в їхньому середовищі, яка б прискорила процес повернення українських військових в Україну. Таким чином Росія намагалась підірвати внутрішню міць уряду УНР в екзилі шляхом позбавлення їх суттєвої складової частини у вигляді військових ресурсів.

Втрутитись СРСР в процес репатріації українських військовополонених з Польщі офіційно дозволила польсько-радянська угода, укладена 24 лютого 1921 року. Відтак, радянська влада, крім легальних методів повернення українців на батьківщину, активно використовувала й альтернативні засоби у вигляді таємної агентури, вдало інкорпорованої у польські табори інтернованих військових. У свою чергу вони проводили активну агітаційну компанію за повернення в УСРР, наголошуючи на важливості і необхідності їх найшвидшого залучення до роботи в культурно-освітніх організаціях на рідній землі.

Погіршення становища інтернованих українців у Польщі наприкінці 1923 на початку 1924 р. було обумовлене рішенням польського про остаточну ліквідацію таборів на 1.01.1924 р. До роботи в цій площині долучається Український центральний комітет у Варшаві, який береться за організацію відправки фізично здорових українських інтернованих до Франції для виконання важкої «чорної» праці. Умови цього перевезення були досить жорсткими – на десять інтернованих осіб видавалась одна відповідна довідка-документ. Вивезенню підлягали тільки чоловіки, їх родини мали залишитись на території Польщі. Ситуація значно ускладнювалась негативною внутрішньою атмосферою у середовищі бувших таборян та нестерпними моральними умовами. Швидка активізація системи провокацій і доносів створює відповідне середовище, в якому вижити і зберегти моральні людські якості було практично неможливо. Фактично, постанова 1923 року ліквідувала статус інтернованих та прирікала їх до скрутних умов існування. В такій ситуації слід зазначити, що в середовищі української еміграції панували різні настрої, в залежності від таких зовнішніх факторів, як соціальний статус, матеріальне положення тощо. Тому, частина українців вимушено виїхала до Франції, частина повернулася на Батьківщину, а більш заможні емігранти швидко знайшли порозуміння з польською владою і залишились під їх протекторатом.

З другої половини 20-х років ХХ ст. провідну роль в українсько-польських стосунках відіграє «Повноважене Представництво Спілки Радянських

Соціалістичних Республік в Польщі», зокрема його ідейний керівник Юрій Коцюбинський, який в цей час обіймав посаду першого радника цього Представництва. Відомий в середовищі української еміграції під іменем «Юрко Варшавський» [16, с. 93] він здійснював безперервний контроль над будь-якими проявами суспільної активності українців у вигнанні, оформлюючи спеціальні звіти з своєї діяльності та відправляючи їх як таємні донесення до ЦК КПУ. В цілому його контроль зводився до виявлення москвофілів, та подальшого їх залучення у спільну роботу з агітації серед української спільноти до повернення на Батьківщину. Особливо тісний зв'язок він підтримував з комуністичною партією західної України «Сільробом», вважаючи її чи не єдиною політичною силою, на яку можна було сміливо покладатися у здійсненні задуманих планів. Справа успішної взаємодії з вищезгаданим українським політичним об'єднанням базувалась на постійному фінансуванні останніх через представника радянської влади, в даному випадку Коцюбинського. Фінансове питання створювало своєрідну кабалу для «сільробівців», оскільки з грошима вони втрачали свою незалежність, а разом із тим і будь-яке право голосу.

Особливо цінною особою для уряду СРСР в цей час стає Є. Петрушевич, який, не дивлячись на свої відкриті опозиційні погляди та публічні виступи стосовно діяльності «Сільроба», активно займався військовою підпільною організацією та мав достатньо прибічників із незаплямованою і майже ідеальною репутацією. В обмін на підтримку галицької політичної партії Ю.Коцюбинський обіцяє йому спонсорувати видання їхньої газети, яку планувалось вивести на щоденний тираж.

Щодо політики польського уряду відносно українського питання, вона достеменно простежується у наступних кроках:

– Підтримка Польщею української буржуазії, яку вони поступово мали зорієнтувати на імперіалістичну інтервенцію проти СРСР;

– Моральна та матеріальна опіка петлюрівщини, якій було надано ряд привілеїв (надання права горожанства; влаштування на державних і приватних посадах головним чином на Волині, де перебував відомий петлюрівець – Ковалевський, організація на Волині українських петлюрівських кооперативів, яким надавались субсидії; фінансування петлюрівського видавництва у Варшаві «Українська нива» та ініціювання його видання на Волині; популяризація петлюрівської ідеї не тільки в межах рідного краю, але й за кордоном тощо).

– Проведення «великих реформ на східних кресах», які по суті біли прямою дискредитацією не тільки політики уряду УСРР, але й національної політики КП(б)У.

Аналізуючи ситуацію в Польщі, Ю. Коцюбинський у своєму листі від 20.09.1927 р. відмічав, що «певний час у боротьбі за українців тут виграла Москва, особливо на початку 20-х років, коли нас ненавиділи, але боялися. Тепер нас ненавидять і зневажають» [15, арк. 26]. Однак лояльна польська політика кардинально змінила становище. Особливу

увагу привертають такі поступки поляків, як дозвіл вживання української мови в офіційних документах та просування на державні посади вихідців із Наддніпрянщини» [16, арк. 34]. Висловлюючи своє занепокоєння, Коцюбинський констатував факт поширення антирадянських настроїв не тільки серед українського населення, але й у Польщі загалом. При цьому він називав «угодством» співробітництво українців з польською владою, в той час, як перехід емігрантів на прорадянські позиції та кардинальну переорієнтацію своєї діяльності на радянську владу чомно інтерпретував як визнання перемоги більшовиків та їхньої могутності. Як бачимо, подвійні стандарти та використання будь-яких методів для досягнення мети були звичайним явищем в усій комуністичній системі і які яскраво продемонстрував нам один з її представників в особі Ю. Коцюбинського, який фактично на вирішив доручене йому питання і сам став жертвою більшовиків [9, с. 105].

У відповідь на польську доброзичливість щодо українських емігрантів, більшовицька влада намагалась підтримати і комуністів і Українську Військову Організацію (УВО), намагаючись при цьому ініціювати виникнення конфліктної ситуації між цими ланками й поляками одночасно.

Так, вже в серпні 1927 р. у Львові було утворено Генеральне консульство СРСР [5, с. 390], до якого самі галичани поставились досить негативно. Головною причиною такого відношення була приналежність галицьких українців до УНДО, та їх вороже ставлення до будь-яких подачок з боку більшовицького уряду. Річ у тім, що найбільш продвинута й далекоглядна західноукраїнська інтелігенція розуміла, що їх намагаються втягнути у протистоянні СРСР з польським урядом. Більш того, це розуміли і галицькі політики і вихідці із Наддніпрянщини. Тому не дивно, що опинившись в такій ситуації, вони намагались всіяко протистояти деструктивній діяльності Генерального консульства СРСР у Львові та Повноважного представництва СРСР у Польщі.

В цілому, «українське питання» для більшовиків було найголовнішим протягом 20-х років як у внутрішній, так і в міжнародній політиці. Боротьбу з українським національним рухом вони здійснювали на побутовому і доктринальному рівнях, використовуючи при цьому найпідступніші методи (підкуп, фальсифікація фактів тощо).

З огляду на це можемо сказати, що українські емігранти, які перебували на території Польщі у міжвоєнний період, були втягнуті не тільки у протистояння з урядом СРСР і самими поляками, але й у складні радянсько-польські взаємовідносини. Стійке правове становище українським емігрантам в Польщі забезпечили союзницькі відносини з поляками, спрямовані на спільну боротьбу з більшовиками. В свою чергу, це зобов'язало поляків до надання емігрантам відповідного юридичного статусу їхнього перебування в країні та дозволило (хоч і в завуальованій формі) продовжити подальше функціонування уряду УНР і Голови Директорії УНР Симона Петлюри.

Загострення українського питання із приєднанням Західноукраїнських земель до Польщі було обумовлено загарбницькою внутрішньою політикою поляків, які намагались підпорядкувати ці території. Слід відзначити, що польський уряд вміло використовував протистояння в політичному середовищі українських емігрантів для успішного вирішення власних питань як у стосунках з самими емігрантами, так і у відносинах із СРСР.

Слід зазначити, що найбільш складним для інтернованих українців видався початок 20-х рр., оскільки це був час складних випробувань в нових життєвих реаліях. Частина з колишніх військових пішла на службу до польської армії, інші організували відповідні громадські установи для здійснення культурно-просвітницької та видавничої справи. Незначна частина українців отримала польське громадянство і успішно реалізувала себе в науковій та політичній площині.

В цілому результати дослідження дозволяють зробити висновок, що скрутне становище української еміграції у Польщі у міжвоєнний період було обумовлене постійним втручанням в українсько-польські відносини уряду СРСР та безперервними змаганнями між Польщею та більшовицькою владою за можливість впливу на українських емігрантів.

Список використаних джерел

1. Іванис, В., 1952. 'Симон Петлюра – Президент України'. 1872–1926. Торонто: *Накладом 5-ї станції Союзу бувших укр. воєнків*.
2. Коляничук, О., 2000. 'Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939)', Львів: *Ін-т українознавства НАНУ*.
3. Магалецький, Ю., 1932. '10 літ Українського товариства допомоги емігрантам з України', Дніпро, с.116.
4. Наріжний, С., 1942. 'Українська еміграція: Культурне життя української еміграції 1919–1939', Прага.
5. Науменко, К., 2000. 'Генеральне консульство СРСР у Львові', *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану проф. Ю. Сливки*, 7, с.387–403.
6. Павленко, М., 2000а. 'Діяльність Центрального бюро біженців із України на теренах Польщі (1921–1923)', *Питання історії України*, Т.4, с.116–122.
7. Павленко, М., 2000б. 'Становище українських біженців у Польщі: їх підтримка польською владою, українством і міжнародною спільнотою (1921–1923)', *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Збірник наукових праць Інституту історії України НАН України*, 9, с.91–93.
8. Павленко, М., 1999с. 'Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування', Київ: *Ін-т історії НАНУ*.
9. Піскун, В., 2002. 'У збитих чоботях, на побитій дорозі, самотня постать, дивлячись на Небо, шукає Шлях', *Українознавство – 2003. Календар-щорічник*, с.103–109.
10. Портнов, АВ., 2008. 'Наука у вигнанні. Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939)', Харків: *Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*.
11. Стопчак, МВ., 2012. 'Інтернована Армія УНР у таборах країн Центральної Європи в сучасній вітчизняній історіографії', *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*, 2, с.234–241.
12. Срібняк, І., 1997. 'Обеззброєна, але нескорена: Інтернована армія УНР у Польщі і Румунії (1921–1924)', Київ-Філадельфія.
13. 'Центральний державний історичний архів України у м. Львові', Ф.804, Оп.1, Спр.1.

14. 'Центральний державний архів вищих органів влади', Ф.3696, Оп.2, Спр.508.

15. Там само, Спр.493.

16. 'Центральний державний архів громадських об'єднань України', Ф.1, Оп.20, Спр.2484.

17. Чуприна, МС., 1976. 'До питання про дипломатичну діяльність Ю. М. Коцюбинського в 1925–1930 рр.', *Український історичний журнал*, 12, с.89–95.

of the diplomatic activity of Y. M. Kotsybinskogo in 1925–1930)', *Ukrain's'kyj istorychnyj zhurnal*, 12, s.89–95.

* * *

References

1. Ivanys, V., 1952. 'Symon Petljura – Prezydent Ukrai'ny (Simon Petlyura – president of Ukraine)'. 1872–1926. Toronto: *Nakladom 5-i' stanyci Sojuzu buvshyh ukr. vojakiv*.

2. Koljanчук, О., 2000. 'Ukrai'ns'ka vijs'kova emigracija u Pol'shhi (1920–1939) (Ukrainian military emigration in Poland (1920–1929))', L'viv: *In-t ukrai'noznavstva NANU*.

3. Magalevs'kyj, Ju., 1932. '10 lit Ukrai'ns'kogo tovarystva dopomogy emigrantam z Ukrai'ny (10th anniversary of the Ukrainian Relief Society for Ukrainian immigrants)', Dnipro, s.116.

4. Narizhnyj, S., 1942. 'Ukrai'ns'ka emigracija: Kul'turne zhyttja ukrai'ns'koi' emigracii' 1919–1939 (Ukrainian emigration: cultural life of Ukrainian emigration 1919–1939)', Praga.

5. Naumenko, K., 2000. 'General'ne konsul'stvo SSSR u L'vovi (General Consulate of the USSR in Lviv)', *Ukrai'na: kul'turna spadshhyna, nacional'na svidomist', derzhavnist'*. Zbirnyk na poshanu prof. Ju. Slyvki, 7, s.387–403.

6. Pavlenko, M., 2000a. 'Dijal'nist' Central'nogo bjuro bizhenciv iz Ukrai'ny na terenah Pol'shhi (1921–1923) (Activity of the Central bureau refugee of Ukraine on the Polish territory (1921–1923))', *Pytannja istorii' Ukrai'ny*, T.4, s.116–122.

7. Pavlenko, M., 2000b. 'Stanovyshhe ukrai'ns'kyh bizhenciv u Pol'shhi: i'h pidtrymka pol's'koju vladoju, ukrai'nstvom i mizhnarodnoju spil'notoju (1921–1923) (The position of Ukrainian refugees in Poland: their support of Polish authorities, Ukrainians and the international community (1921–1923))', *Mizhnarodni zv'jazky Ukrai'ny: naukovi poshuky i znahidky. Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny*, 9, s.91–93.

8. Pavlenko, M., 1999c. 'Ukrai'ns'ki vijs'kovopoloneni j internovani u taborah Pol'shhi, Chechoslovachyny ta Rumunii': stavlennja vlady i umovy перебування (Ukrainian prisoners of war and interned in the camps of Poland, Czechoslovakia and Romania: the attitude of power and conditions of stay)', Kyi'v: *In-t istorii' NANU*.

9. Piskun, V., 2002. 'U zbytyh chobotjah, na pobytij dorozj, samotnja postat', dyvljachys' na Nebo, shukaje Shljah (In the downed boots, on a broken road, alone figure looking on the sky, is looking for the Way)', *Ukrai'noznavstvo – 2003. Kalendar-shhorichnyk*, s.103–109.

10. Portnov, AV., 2008. 'Nauka u vygnanni. Naukova i osvittnja dijil'nist' ukrai'ns'koi' emigracii' v mizhvojenij Pol'shhi (1919–1939) (Science in exile. Scientific and educational activities of Ukrainian emigration in the interwar Poland (1919–1939))', Harkiv: *In-t ukrai'noznavstva im. I. Kryp'jakevycha NAN Ukrai'ny*.

11. Stopchak, MV., 2012. 'Internovana Armija UNR u taborah krajin Central'noi' Jevropy v suchasnij vitchyznjanij istoriografii' (The Interwar Army of the UPR in the camps of Central European countries in modern national historiography)', *Naukovi zapysky Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu im. Volodymyra Gnatjuka*, 2, s.234–241.

12. Sribnjak, I., 1997. 'Obezzbrojena, ale neskorena: Internovana armija UNR u Pol'shhi i Rumunii' (1921–1924) (Disarmed but not overwhelmed: UNR army internally in Poland and Romaniya (1921–1924))', Kyi'v–Filadel'fija.

13. 'Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrai'ny u m. L'vovi (Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv)', F.804, Op.1, Spr.1.

14. 'Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady (Central state archive of higher authorities)', F.3696, Op.2, Spr.508.

15. Там само, Спр.493.

16. 'Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrai'ny (Central State Archive of Public Associations of Ukraine)', F.1, Op.20, Spr.2484.

17. Чуприна, МС., 1976. 'До питання про дипломатичну діяльність Ю. М. Коцюбинського в 1925–1930 рр. (On the question